

Dvärgstenen U 359 Skepptuna k:a

Maja Bäckvall

Runstenen U 359 är en mycket liten granitsten, 75 cm hög, som bredast 40 cm och bara 10 cm tjock. Stenen är symmetrisk och formad som en triangel. Runslingan följer stenens kant utom allra längst upp, där slingan svänger mjukare än stenen. Runslingan är utformad som ett rundjur som börjar med ett litet, kilformat huvud utan ögon och slutar med en flik och en tretåig fot. Början och slutet av rundjuret löper i varsin 8-formad ögla som hakar i varandra och fyller ungefär 2/3 av ytan innanför runslingan. Den resterande ytan upptas av ett kors. Stilgrupperingen anges i Samnordisk runtextdatabas som Pr 4 (slutet av 1000-talet).

Stenen hittades 1907 i Skepptuna kyrka, Seminghundra härad, bruten i fyra delar och använd som golvfyllnad under predikstolen.

Denna runsten är speciell av framförallt två anledningar. Dels utmärker den sig genom sin ovan beskrivna litenhet, vilket gör dess funktion svårbedömd, dels är runinskriften på den hittills otolkad. I den här artikeln vill jag både ge ett förslag till tolkning av det språkliga innehållet och ta upp frågan om stenens funktion. Först kommer jag att ägna mig åt inskriften i sig, för att därefter övergå till en diskussion av U 359 som monument.

Inskriften

Min translitterering och tolkning av inskriften är som följer:

... kiftir · mina · ikiṃtirnu · ...i

1 5 10 15

... giftir minna. Æi gøymt er nū (mærk)i/(minn)i.

'... påminna om gåvorna. Alltid beskyddat är nu minnesmärket/minnet.'

I det följande kommer jag att redogöra för grunderna för min läsning och tolkning.

Runinskriften löper i en slinga längs med stenens kant. Runorna är jämnt huggna, om än ganska grunda, särskilt vad gäller bistavarna. Detta noterar Elias Wessén i Upplands runinskrifter (2: 108; alla referenser till Wesséns behandling av U 359 hänför sig i fortsättningen till detta ställe) och jag har även kunnat konstatera det vid självsyn (5/4 2009). Avståndet mellan huvudstavarna, oavsett om de är bistavsförsedda eller inte, är mycket jämnt, ca. 4 cm, vilket är ungefär det samma som runhöjden. Runorna är långstaviga och skiljetecknen utgörs av punkter. Det bör noteras att på de runor vars bistavar vanligtvis utgår från topplinjen är bistavarna lågt ansatta. I inskriften gäller detta **t** och **u**, där den senare har en bistav som utgår från mitten av huvudstaven. Nästan hela inskriften är bevarad, med undantag av nedersta högra hörnet samt en ytlig skada i översta högra hörnet, som har skadat minst en runa. I det försvunna partiet bedömer jag att det finns plats för 4–5 runor; av runa 13 finns endast nedre delen av en huvudstav bevarad.

Vid min besiktning av stenen kunde jag framförallt notera två saker i de skadade partierna. Den första gäller runa 14, som har translittererats som **k** i Upplands runinskrifter. Wessén påpekar att den inte, som Brate tidigare har tolkat den, kan vara **f**, men går inte in på möjliga bistavar på vänster sida. Jag håller med Wessén om att det endast finns én bistav på höger sida. Denna når inte helt in till huvudstaven, utan tycks ”hindrad” av en knöl i stenytan. På vänster sida om huvudstaven är stenytan relativt slät upp till ungefär i jämnhöjd med, eller strax över, den högra bistavens ansättning mot huvudstaven. Därmed bedömer jag det som osannolikt att det funnits en nedåtriktad **a**-bistav på vänster sida. Vad som däremot är möjligt är att runan haft en uppåtgående bistav även på vänster sida; ytan är ojämn, förmodligen skadad, och det finns ett hack ungefär där en tänkt bistav skulle kunna gå, vilket möjliggör läsningen **m**. Dessutom ska nämnas att inskriftens andra **m** har svaga bistavar, något som även Wessén noterat. Den andra observationen gäller att det möjligen kan finnas en rest av en huvudstav ungefär 4 cm före den sista runan. Där kan man känna en liten fördjupning, men på grund av skadan är fördjupningen knappt en centimeter lång. Jag tycker dock att sannolikheten talar för att där faktiskt har funnits en runa; avståndet är det samma som mellan de övriga runorna. Min translitterering av runa 13 som **ḷ** beror på den tolkning av inskriftens

innehåll som jag strax kommer in på.

Wessén ger endast ett förslag till tolkning av de två första enheterna/orden, *giftiR mina(R)* 'mina gåvor'. Han ägnar inte mycket utrymme åt inskriften, men det är intressant att notera att han inte tolkar den som icke-lexikal (för termen "icke-lexikal", se Bianchi 2010:166 f. m. litt.): "Det är (...) knappast troligt, att runorna uteslutande ha haft ett dekorativt ändamål." Wessén tycks annars inte ha varit den barmhärtigaste av runologer när det kommer till svårtolkade inskrifter; runstenar med fler begripliga ord än U 359 har blivit avfärdade som nonsens (se Williams 2008:6 ff. för några belysande exempel). Orsakerna som Wessén själv anger till sin inställning är att både runformer och ornamentik är välgjorda, vilket han anser visar på en runkunnig ristare. Till Wesséns iakttagelser kan läggas att U 359 inte uppvisar en enda runform som inte återfinns i den vanliga fubarken, samt att den bevarade runföljden framstår som grafotaktiskt rimlig; där finns inga upphopningar av runor som till exempel **inr̥sblmui** på U 466 Tibble och liknande. Utöver det faktum att inskriften inte har tolkats språkligt finns det inget som talar för att U 359 inte skulle vara lexikal.

Vid tolkningen av U 359 har jag utgått från två antaganden.

- 1) Inskriften är lexikal.
- 2) Inskriften utgör en del av en längre inskrift fördelad på två eller flera stenar.

Grunden till det första antagandet har jag redan redovisat ovan. Av princip anser jag att envar som ägnar sig åt en runinskrift bör ha som första utgångspunkt att den går/har gått att läsa. Antagande 2 är såvitt jag kan bedöma saken den rimligaste förklaringen på att inskriften på U 359 inte följer de för vikingatida steninskrifter vanliga formerna, något man kan se även utan att ha tolkat inskriften i sin helhet. Om man i stället antar att inskriften är exempelvis andra delen av en inskrift på två parstenar kan man tolka något friare. Helst ska då inskriften gå att jämföra med någon av de formler som uppträder i slutet av inskrifter, det vill säga ristarsignatur, övrig information om den hedrade eller böneformel. I fortsättningen kommer jag tala om U 359 som en parsten, trots att det naturligtvis är möjligt att monumentet består av fler stenar än två. Jag återkommer till frågan om stenens funktion senare.

Med antagandet att inskriften är lexikal följer att man inte kan räkna med felristningar förrän alla andra möjligheter är uteslutna (jfr Lagman 1989:36 f.). För den här undersökningen innebär det att jag utgår ifrån att **R** används etymologiskt korrekt, det vill säga att de två **R**-runorna står för palatalt /r/ och i ordslut. Dessutom kan jag heller inte omedelbart räkna med ett saknat **R** i **mina**, även om /r/-bortfall förekommer i vikingatida runinskrifter (se Larsson 2002:113 ff.).

Om man räknar både **R** och skiljetecknen som ordskiljande kan vi skilja ut fyra runföljder i den bevarade inskriften (samt minst en i det skadade partiet): **kiftiR**, **mina**, **ikim̥tiR** och **nu**.

Av dessa är det en runföljd som tycks lättolkad, nämligen **nu**. Den bör tämligen oproblematiskt kunna tolkas som *nū* 'nu'. På svenska vikingatida steninskrifter uppträder en fristående runföljd **nu** 12 gånger i lika många inskrifter (Samnordisk runtextdatabas 27/4 2010). Ordet har tolkats som *nū* sju gånger,¹ varav fem på uppländska stenar. Bortsett från Ög 136 Rök, som nog inte kan kallas representativ, ingår *nū* i samtliga fall i böneformler, som till exempel på U 341 Söderby *Nū hialpi Guð salu þæira ok Guðs modir*. Av de övriga fem beläggen på **nu** har två tolkats som felristningar/förkortningar för m. sg. ack. *nýtan* 'duktig' i beskrivningen av den ihågkomna: Ög 21 Å k:a av Erik Brate och Vg 162 Rävické av Evert Salberger (2005). Trots att Salberger anger exempel på liknande möjliga förkortningar (a.a. s. 71) kan jag av princip inte räkna med en sådan på U 359 så länge andra tolkningsmöjligheter föreligger. De resterande tre beläggen i databasen är o- eller svårtolkade; förutom U 359 rör det sig om Sö 189 Åkerby och U Fv1974;203 Åby. Stora delar av inskriften på Sö 189, inklusive **nu**, lämnas otolkad av Wessén, som karakteriserar runristaren som en "klåpare". För U Fv1974;203 föreslår Torulf Holmberg med viss reservation att **nu** skulle vara en felristning för *ok*. Samtliga dessa antagna felristningar och förkortningar förtjänar att ses över och diskuteras, men i det här sammanhanget nöjer jag mig med att tolkningen av U 359:s **nu** som *nū* förefaller rimligast. Detta understöds av de tre danska beläggen på **nu** i steninskrifter, DR 3 Haddeby, DR 230 Tryggevælde och DR 296 Hällestads k:a, där samtliga står för *nū*. Den typiska svenska, och framförallt uppländska, semantiska kontexten för ordet är som

¹ Ög 136, U 341, U 617, U 808, U 818, U 947 och Vs 4.

nämnts böneformeln. De tre danska är lite mer blandade, men ingår alla i en fakultativ formel.²

Vad gäller **kiftir** har jag i nuläget inget bättre förslag än Wesséns tolkningsförslag *giftiR* 'gåvor'. Det framstår som rimligt trots att det inte finns belagt annorstädes i runstensmaterialet. På en medeltida runpinne från Bergen, N B249, finns det motsvarande ordet fvn. *gjof* i en skaldevers, där det syftar på en gåva till en kung, men kontexterna för de båda beläggen skiljer sig så mycket att det är svårt att göra en jämförelse. Fritznors fornvästnordiska belägg har ordet fvn. *gipt* ofta en religiös eller abstrakt innebörd som det som är en givet av Gud eller ödet, medan beläggen på *gjof* i större utsträckning rör konkreta gåvor mellan människor. Verbet *gefa* används i mycket liten utsträckning på vikingatida runstenar; en av de få är Vg 119 Sparlösa k:a, där formen *gaf* förekommer tre gånger med oklar innebörd. På en vikingatida runsten, Sm 107 Vetlanda kyrkogård, såväl som på tre medeltida gravhällar³ används konjunktionen *gefi* i böneformler (*Guð gefi sel hans gaman* och motsv.). I förhållande till *giftiR* finns det några medeltida runbelägg på verbet *gefa* som är intressanta, nämligen de som omtalar att ge något till kyrkan. På gravhällen G 164 Klinte k:a står att *Hroðvaldr af Hundingium/Hunninge hafir gefit [tiun]da del fyrir sinni sial*, och även en annan gotländsk gravhäll, G 317 Fleringe k:a, nämner en gåva till kyrkan. Det finns också ett par gotländska, medeltida exempel på inskrifter som står på själva gåvan och meddelar vem som gav den, för sin eller andras själ.⁴ Det är i dessa inskrifter som jag tror att de närmaste parallellerna till U 359:s *giftiR* finns; jag tror att man bör tolka ordet utifrån den kyrkliga kontext stenen har återfunnits i.

I motsättning till Wessén tycker jag däremot att det finns tolkningar av **mina** som inte förutsätter /R/-bortfall. Dels kan runföljden läsas som pl. gen. av fvn. *minni* 'minne', dels som infinitiv eller 3. pers. pl. ind. av fvn. *minna* 'påminna om'. På tre danska runstenar, DR 83 Sönder Vinge, DR 94 Ålum och DR 110 Verring, används *minni* om runstenen, i betydelsen 'minnesmärke'. Därmed kan **kiftir** + **mina** antingen tolkas som 'minnens/minnesmärkens gåvor', 'gåvor av minnen/minnesmärken' (med partitiv genitiv), '(att) påminna om gåvor', '(de) påminner om gåvor' eller 'gåvor påminner om'. Jag föredrar att tolka ordet som ett verb, eftersom de andra tolkningarna förefaller väl abstrakta.

Den besvärligaste av runföljderna är i mina ögon **ikimtir**. Som jag har beskrivit ovan är det möjligt att räkna med en genom skada förlorad bistav på vänster sida av runa 14; runan kan därmed läsas antingen **m** eller **k**. Av den föregående runan, runa 13, finns bara någon centimeter av huvudstaven kvar nederst. Man kan begränsa de möjliga tolkningarna, i och med att runan fonotaktiskt sett bör beteckna en vokal. En av vokalrunorna faller bort som läsningalternativ, nämligen **u**, där även bistaven når bottenlinjen och borde ha lämnat spår efter sig. Därmed återstår de möjliga läsningarna **o**, **i** (, **e**) och **a**. Förutom frågan om vilka runor teckenföljden har innehållit finns det även flera möjligheter vad gäller hur många ord den består av. De två avslutande runorna kan ha ett antal innebörder. Representerar de en ändelse *-iR* kan denna vara (enligt Wessén 1995:97 ff. och 133 f.):

- f. pl. nom. eller ack. av en *i*-stam,
- m. pl. nom. av en *i*-stam,
- m. pl. nom. av ett adjektiv,
- 1:a, 2:a eller 3:e pers. sg. pres. ind. av ett svagt *ja*- eller *ia*-verb.

Står runföljden **ir** i stället för ett självständigt ord *eR* är möjligheterna (enligt Peterson 2006):

- 1:a eller 3:e pers. sg. pres. ind. av *vesa/veRa*,
- rel. part. 'som; han'.

Även de inledande runorna kan skiljas ut som fristående ord; det första ordet i runföljden skulle kunna vara **i** *i* 'i' eller **æi** 'alltid', **ik** *ek* 'jag' och slutligen **iki** *æigi/ækki* 'inte' eller **ængi** 'ingen'. I de två sista fallen skulle man behöva dubbelläsa den sista vokalen för att inte det

² I motsättning till en obligatorisk formel, jfr Palm 1992:134 f.

³ Ög 35, Vg 144 och G 162.

⁴ G 178 och G 206, den första på en ring till en ljuskrona och den andra på ett sakramentsskåp.

följande ordet skulle börja på **mt** eller **kt**.

Jag har inte lyckats komma fram till en tolkning där runa 14 ska läsas **k**; de idéer jag har lekt med är för långsökta för att tas med här. Då återstår att läsa runa 14 som **ṃ**. Möjligheterna är heller inte där många, men det finns åtminstone en som tilltalar mig: att sätta runföljden **kiṃt** i förbindelse med antingen fvn. *geymd* f. 'uppmärksamhet, akt' eller den homofona participformen till fvn. *geyma* 'ha tillsyn över, sörja för, ta vara på' (Fritzner). I det förra fallet skulle **kiṃtir** kunna utläsas som f. pl. *geymdir*. I fornvästnordiskan används ordet nästan uteslutande i plural, i den fasta frasen *gefa geymdir* 'ge akt, vara uppmärksam' (Fritzner). Om man läser *geymdir* vore det rimligaste att det som försvunnit i och med skadan i nedersta högra hörnet skulle ha varit en form av *gefa*, och då antagligen 3. sg. konj. *gefi* eftersom det finns ett **i** bevarat. Det första **i**:et borde då tolkas som *æi* 'alltid'. Tolkningen av **ikiṃtirnu** '...i' bleve då runsv. *æi gøymdir nū (gefi)* 'vare nu alltid uppmärksam'. Jag tycker dock det är problematiskt att subjektet för satsen är så oklart; jag har svårt att hitta ett sådant i inskriften. Ett möjligt objekt vore *giftir minna* i betydelsen 'minnens gåvor', men som jag har påpekat ovan är den tolkningen semantiskt tveksam. Till dessa invändningar kommer att frasen *gefa geymdir* i Fritznens belägg nästan alltid åtföljs av en preposition *at* eller *til*. Undantaget är ett belägg från *Konungs skuggsjá* som återges som *gefa þeir ok miklar geymdir, hverja grein sem þeir taka* (Fritzner s.v. *geymd*), men även detta visar sig inledas med *at því* i texten (Keyser et al. 1848:120). Det bör dessutom noteras att fvn. *geymd* är ett ord med få belägg, särskilt jämfört med det betydligt vanligare *gaum/gaumr* med samma betydelse. Den tolkning jag i stället sätter mer tilltro till är att läsa **kiṃt** som fvn. *geymd/geymt*, pres. part. f. eller n. av *geyma* 'ha tillsyn över, sörja för, ta vara på' (Fritzner), eller ännu hellre 'bevaka, beskydda' (LP). Ordet är inte belagt i vikingatida runinskrifter, men finns dock på en medeltida gravhäll, Sm 54 S. Unnaryds k:a, i frasen *Guð gøymi salu* 'må Gud ta vara på själen', samt sannolikt i en likaledes medeltida inskrift på en klippvägg, N 521 Ystines, som lyder *Undir austan[n]v[e]ðri horf er gull g[e]y[mt] nū alna [ni]ðr* 'Under det östra hörnet är guld gömt nio alnar ned'. Verbet är dock relativt vanligt i fornvästnordiska källor. Fritzner anger ett flertal religiöst färgade belägg som *geymi yðr Guð* 'Gud bevare er' och *sem Guð geymi alla* 'som Gud må sörja för alla', men även mer profana exempel som *geyma hjarðar* 'ha tillsyn över en hjord' och *konur geyma Þorfinns* 'kvinnorna tar hand om Þorfinnr'. Den här betydelsen kan sättas i förbindelse med två relativt vanliga fakultativa formler på runstenar, nämligen böneformler och formler som berättar om inskriftens varighet. Det som är bevarat skulle alltså antingen kunna syfta på den ihågkommas själ eller på själva runstenen. En intressant parallell till det första fallet är böneformeln på U 478 Ängby som i Upplands runinskrifter (2:297) transkriberas och översätts: *Mihel gæti and hans* 'Mikael tage vård om hans ande'. Verbet fvn. *gæta* betyder i stort sett det samma som *geyma* (jfr Fritzner), vilket även Sven B. F. Jansson uppmärksammar i artikeln i Upplands runinskrifter (2:298).

Ordet *geymd/geymt* bör vara predikativ till det genom skada försvunna ordet sist i runslingan, i och med att jag tolkar **ir** som *er* 'är'. Det försvunna ordet måste därför stå i nominativ, sluta på **i** och vara antingen feminint eller neutralt. De två bästa möjligheterna är såvitt jag kan se *minni* 'minne/minnesmärke' och *mærki* 'minnesmärke'. De stämmer ganska bra i längd med lakunen och båda finns belagda i runmaterialet. Som nämnts ovan förekommer *minni* i betydelsen 'minnesmärke' på tre danska runstenar, men inte på någon svensk. Desto vanligare är *mærki* med drygt hundra vikingatida belägg i Sverige. Det är alltså inte alldeles långsökt att tänka sig att det sista ordet på U 359 har varit ett ord med betydelsen 'minnesmärke'. Runföljden påminner då om de inskrifter som lyfter fram (faktiska eller önskade) egenskaper hos själva monumentet. Ett sådant exempel är U 69 Eggeby: *Munu æigi mærki mæiri verða* 'Må inget minnesmärke bli bättre'.

Om man ser på hela runföljden **ikiṃtir** '...i' tolkar jag den som runsv. *Æi gøymt er nū (mærki)/(minni)* 'alltid beskyddat är nu minnesmärket/minnet'. Ytterligare en kommentar tarvas vad gäller *æi*.

Ordet *æi* 'alltid' finns belagt fyra gånger i det svenska vikingatida materialet.⁵ En gång ingår det i en böneformel *Krist unni æi*, en gång i den åmindas eftermäle *dræng æi harða godan* och, mest intressant i förhållande till U 359, två gånger i en önskan om inskriftens varaktighet. Av de fyra beläggen är diftongen skriven monografiskt i åtminstone två: **a** på Sö 165 Grinda och **e** på Vg 162 Rävicke. På U 323 Sälna, vars ursprungliga (såväl som

⁵ Sö 165, Vg 162, U 323 och G 343. För Sö 165 och Vg 162 finns alternativa tolkningar.

nuvarande) plats är i samma härad som U 359, skrivs ordet **hi** i en metrisk strof som inleds *Æi mun liggia, með aldr lifir, bro harðslagin*. Wessén skriver i *Upplands runinskrifter* (2:46) att **h** betecknar /a/ både här och i runföljderna **hrp** *harð* och **ihlbi** *hialpi*. Svante Lagman (1990:73) anser att **hi** står för **ai**, där första runans bistav först huggits fel och sedan korrigerats (se även Lagman 1989:36). Ingen av dessa tolkningar anser jag vara orimlig, men både *harð* och *hialpi* innehåller ett /h/, vilket gör att andra typer av felristningar än de Wessén räknar med kan vara aktuella: ett glömt **a** i *harð* resp. metates i *hialpi*. Inskriften på U 323 har dessutom /h/-bortfall i exempelvis **ons** *hans* och **onum** *hanum*; ristaren tycks alltså ha ett problematiskt förhållande till /h/ (eller **h**). Vad gäller Lagmans tolkning vill jag peka på att diftongen /æi/ betecknas monografiskt med **i** eller **e** vid samtliga andra tillfällen i inskriften: **iystin** *Øystæinn/Iostæinn*, **þir** *þæir*, **risþu** *ræisþu*, **stin** *-stæin*, **briþ** *bræið*, **suenar** *svæinaR*, **igi** *æigi*. I ljuset av detta och med tanke på ristarens förhållande till /h/ tycker jag att det finns en god möjlighet för att även **hi** har en monografisk skrivning för diftongen. Användandet av **h** kanske speglar emfas i uttalet; ordet är som sagt det första i en metrisk strof. Sammantaget anser jag att tolkningen *æi* av U 359:s **i** har fog för sig, både semantiskt i en önskan om ett evigt bestående minnesmärke, och fonologiskt/grafematiskt.

Även den skadade runa 13 har jag som synes tolkat som en monografisk återgivning av en diftong, denna gång /øy/ i runsv. *gøymt*. Först och främst måste man räkna med en delabialisering, eftersom monografiska återgivningar av den rundade diftongen genomgående är **u** och **y** (Williams 1990:115), vilka inte är möjliga här (se ovan). Lagman anger ett antal ”säkra belägg på delabialiserat [øy]” (1990:49), där de monografiska återgivningarna är **i** och **e**. Hans belägg, som överlag är de samma som en nutida sökning i Samnordisk runtextdatabas ger, visar att det främst är i personnamnsförleden *Frøy-* som delabialiseringen syns i runinskrifter. Åtta av dessa fall är monografiska och merparten av dem är uppländska.⁶ Axel Kock (1911:276) tar upp bl.a. *hera* < *høyra* och *lena* < *løyna* som medeltida belägg på delabialisering. Huruvida runa 14 på U 359 har varit ett **i** eller **e** är hugget som stunget, men jag har valt att återge den som **i** eftersom det finns en lätt övervikt av ostungen runa bland beläggen och U 359 inte har någon stungen runa.

I och med den ovanstående tolkningen av **ikimtirnu** · ...**i** som en egen sats *Æi gøymt eR nū (mærk)i/(minn)i* kommer den föregående runföljden **kiftir** · **mina** att stå för sig själv. Den kan inte läsas som en självständig sats, utan måste ses som slutet på en sats vars början har stått på U 359:s förmodade parsten. Om man tolkar *minna* som ett verb tycker jag det är mest närliggande att räkna med att det står i infinitiv, där ett finit hjälpverb, till exempel *mun*, har stått på parstenen.

Sammanfattningsvis ger jag här åter min läsning och tolkning av inskriften på U 359:

... **kiftir** · **mina** · **ikimtirnu** · ...**i**

...*giftir minna. Æi gøymt eR nū (mærk)i/(minn)i.*

’...påminna om gåvorna. Alltid beskyddat är nu minnesmärket/minnet.’

Funktion

I min tolkning av inskriften ovan har jag antagit att inskriften på U 359 inleds med slutet på en sats vars början har funnits på en parsten. Därför kan det finnas anledning att se lite närmare på parstenar. Det här är inte platsen för en genomgående undersökning, men jag har gjort en snabb översikt över de stenar som återfinns i Samnordisk runtextdatabas när man söker på ”parsten”, ”parristning” och ”monument” under Övrigt. Tyvärr hittar man inte alla parstenar på det sättet – till exempel dyker inte Jarlabankemonumentet upp vid en sådan sökning. Man kan komplettera sökningen med en sökning på runsv. *staina* för att se vilka ristningar som omnämner stenar i plural, men även det är problematiskt. Dels behöver inte alla stenar som nämns i en inskrift vara ristade, och dels missar en sådan sökning den del av ett par som inte nämner stenarna. Om man håller sig till de stenar som har definierats i Samnordisk runtextdatabas som parstenar/-ristningar eller monument är de 60 stycken. Jag tycker mig kunna se fem olika mönster i hur stenarnas text förhåller sig till varandra:

- samtliga stenar innehåller i stort sett samma inskrift, ev. med ett tillägg i form av

⁶ Sö 270, Sö 333, Vg 137, U 518, U 611, U1161 och U ATA6243/65.

ristarformel;

- stenarna är resta av samma resare, men efter olika personer;
- stenarna är resta efter samma person, men av olika resare;
- endast en sten har text, övriga är ornamentala;
- inskriften på samtliga stenar utgör en sammanhållen text som löper från sten till sten.

Det som skiljer det sista mönstret från de övriga är att inte alla stenar i monumentet kan läsas som fristående inskrifter. Därför inräknar jag till exempel U 241 Lingsbergs text som börjar *En Dan ok Huskarl ok Svæinn letu retta stæin æftir Ulfrik, faðurfaður sinn* som en fortsättning på U 240:s *Dan ok Huskarl ok Svæinn ok Holmfriðr, þaun mōðgin letu retta stæin þenna æftir Halfdan, faður þæira Dans, ok Holmfriðr at boanda sinn*, trots att allt i inskriften utom det inledande *en* kan läsas självständigt (jfr. Bianchi 2010:42). Det här är en grov indelning, men den bör ändå ge en fingervisning. Av de 60 inskrifterna räknar jag 24 till den sista gruppen, dit jag alltså även vill föra U 359. Få av texterna byter dock sten mitt i en sats. Det enda säkra exemplet i materialet är Vr 2 Rör, som enbart bär inskriften *Vibiorn, broður sinn*. Här bör rimligen en nu förlorad parsten ha innehållit inledningen. Utanför de 60 beläggen på ”parsten” o.dyl. i Samnordisk runtextdatabas har jag dock funnit tre andra exempel: paret Sö Fv1948;282 – Sö 134 Ludgo k:a, där andra stenen inleds med *ok stæina ræisa*, paret U 49 – U 50 Lovö k:a, där U 49 förmodligen slutar med *lagði at* och U 50 inleds med ett namn, samt U 812 Hjalsta k:a, vars parsten är försvunnen och som inleds med *faður sinn*. Det är alltså fullt möjligt att låta en sats avbrytas av stenbyte, även om det inte är vanligt. Man bör notera att stenbytet i två av dessa fall, U 49 – 50 och U 812, med stor sannolikhet sker i förbindelse med ett namn, och att det i det tredje fallet sker vid konjunktionen *ok*; beläggen kan alltså inte ses som direkta paralleller till min föreslagna tolkning av U 359.

Bortsett från U 812 har dessa par något annat gemensamt med U 359: De är små. Den högsta är Sö Fv1948;282 på 115 cm, den minsta Sö 134 på 92 cm. U 49 och U 50 ligger runt metern. Andra exempel på små parstenar är Vg 21 – 22 Häggesleds kyrkogård och Vg 23 – 24 Häggesleds kyrkogård, samtliga ca. 60 cm höga, vilket kan jämföras med U 359:s 75 cm. Samtliga dessa par har som synes hittats i kyrkomiljö. De två paren som utgör Vg 21 – 24 har sannolikt fungerat som gavelhällar i ett gravmonument (s. 38 ff.), och det är inte otänkbart att U 359 och dess försvunna parsten har haft en liknande funktion. Rune Palm (i Palm och Hagenfeldt 1996:59) diskuterar förekomsten av parstenar som kyrkliga runmonument, och ger ett antal exempel på möjliga sådana. Han föreslår just att de har kunnat fungera som gavelhällar eller stå vid varsin ände av en grav (a.st.). Mycket små runstenar, eller dvärgstenar, särskilt av sandsten, är inte ovanliga vid kyrkor på södra Gotland (Gotlands runinskrifter 1:50). I artikeln till G 37 Grötlingbo k:a (a.st.) diskuterar Elias Wessén dessa dvärgstenars funktion:

Redan ”dvärgstenarnas” format gör det sannolikt, att de alltifrån början ha varit avsedda för kyrkogårdar. De behövde i denna omgivning icke dominera genom sin storlek eller påkalla uppmärksamheten. Kyrkan själv angav platsen för gravarna och minnet.

Även Palm (i Palm och Hagenfeldt 1996:39) tar upp frågan om stenars storlek och form och kommer fram till en konklusion som är relevant för U 359:s del: ”A small geometrically shaped stone was probably intended as a graveyard monument, and conversely a big irregular stone was probably a traditional runestone.” (a.st.). Jag ser ingen anledning till att detta, som gäller funktionen för den majoritet av sandstensrunstenar som har funnits i och omkring kyrkor, inte också kunde gälla för U 359. Det enda som skiljer den från de stenar som Palm tar upp är materialet, granit; för övrigt passar den väl in med sin triangulära form och ringa storlek.

Både Wessén och Palm anser alltså att kyrkomiljöer och dvärgstenar hör ihop. Förbindelsen till kyrkan gör att dvärgstenarna inte behöver en egen monumentalitet; de lånar så att säga platsens. Man kan visserligen diskutera om inte kyrkor ger en ovanligt god bevarandemiljö för små och ömtåliga stenar, som dem av sandsten. En sönderslagen runsten ute på en åker har betydligt mindre chans för att återfinnas än om den murats in i en kyrkovägg, vilket kan göra att det bevarade materialet mindre representativt. Samtidigt är det

svårt att föreställa sig varför man skulle resa en dvärgsten vid exempelvis en väg: de ses inte på särskilt långt håll, de manifesterar inte resarens förmögenhet; de utstrålar inte på samma sätt som de stora stenarna makt och ståt. Det kanske är som Wessén föreslår, att en väldigt liten runsten först får uppmärksamhet, och därmed relevans, i kyrkobyggnadens närhet. För nutiden tycker jag åtminstone att U 359 är både relevant och värd uppmärksamhet, liksom många andra oansenliga och otolkade runinskrifter.

Litteratur

- Bianchi, Marco, 2010: *Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön 20. Uppsala.
- DR = *Danmarks runeindskrifter: Text – Atlas – Registre*, ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. København 1941–42.
- Fritzner = Fritzner, Johan, 1883–96: *Ordbog over det gamle Norske Sprog*. 2. uppl. Christiania.
- Fv = *Fornvännen. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning* 1–. 1905 ff.
- G = *Gotlands runinskrifter*, 1–2, granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson, Elias Wessén och Elisabeth Svärdström. Sveriges runinskrifter 11–12. Stockholm 1962–78.
- Keyser, R., et al. (udg.) 1848: *Speculum regale. Konungs-skuggsjá. Konge-Speilet. Et filosofisk-didaktisk Skrift, forfattet i Norge mod Slutningen af det tolfte Aarhundrede. Tilligemed et samtidigt Skrift om den norske Kirkes Stilling til Staten*. Christiania.
- Kock, Axel, 1911: *Svensk ljudhistoria*. Andra delen. Lund
- Lagman, Svante, 1989: 'Till försvar för runristarnas ortografi.' I: *Projektet De vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat*, 27–37. Runrön 1. Uppsala.
- , 1990: *De stungna runorna. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 4. Uppsala.
- Larsson, Patrik, 2002: *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter*. Runrön 17. Uppsala.
- LP = Sveinbjörn Egilsson och Finnur Jónsson, 1931: *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog*. 2. uppl. København.
- N + nummer = (Run)ristning i *Norges innskrifter med de yngre runer*, utg. ved Magnus Olsen m. fl. 1–. Oslo, 1941 ff.
- NO = Heggstad et al., 2004: *Norrøn ordbok*. 4. uppl. Oslo.
- Palm, Rune, 1992: *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön 7. Uppsala.
- , och Stefan E. Hagenfeldt, 1996: *Sandstone Runestones. The use of sandstone for erected runestones*. *Runica et Mediævalia, Scripta maiora* 2. Stockholm.
- Peterson, Lena, 2006: *Svenskt runordsregister*. Tredje, reviderade upplagan. Runrön 2. Uppsala.
- Salberger, Evert, 2005: 'Rävice-stenens eftermäle.' I: *Ortnamnsällskapet i Uppsala årsskrift 2005*, 59–72.
- Samnordisk runtextdatabas 2.5 = <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sm + nummer = *Smålands runinskrifter*, granskade och tolkade av Ragnar Kinander. Sveriges runinskrifter 4. Stockholm 1935–61.
- Sö = *Södermanlands runinskrifter*, granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm 1924–36.
- U = *Upplands runinskrifter*, 1–4, granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. Sveriges runinskrifter 6–9. Stockholm 1940–58.
- Wessén, Elias, 1995: *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära*. Nytryck av 4:e upplagan (1955). Nytryck i nordiska språk 4. Stockholm.
- Williams, Henrik, 1990: *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 3. Uppsala.
- , 2008: *Rune-stone Inscriptions and Queer Theory*. E. C. Quiggin Memorial Lectures 10. Cambridge.
- Vg + nummer = *Västergötlands runinskrifter*, granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. Sveriges runinskrifter 5. Stockholm 1958–70.
- Vr + nummer = *Värmlands runinskrifter*, granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. Sveriges runinskrifter 14:2. Stockholm 1978.
- Vs + nummer = *Västmanlands runinskrifter*, granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. Sveriges runinskrifter 13. Stockholm 1964.

Bäckvall

Ög + nummer = *Östergötlands runinskrifter*, granskade och tolkade av Erik Brate. Sveriges runinskrifter 2. Stockholm 1911–18.